

MÜLTAN

canlılığını kaybetti. Tuğluklular döneminin büyük bir kısmında kumandanlar arasındaki iktidar mücadeleleri yüzünden gelişemeyen Mültan 800'de de (1397) Timur istilâsına mâruz kaldı. Seyyidler devrinde, özellikle 1423-1435 yılları arasında defalarca Afganlılar'ın saldırısına uğrayan Mültanlılar 1437'de, yıllarca süren istikrarsızlık ve karışıklık yüzünden Delhi Sultanlığı ile bağlarını koparıp Şeyh Muhammed Yûsuf Kuşeyrî adında bir kumandanı idareci olarak seçtiler; şehri on beş yıl kadar bu kumandan yönetti. Muhtemelen 855'te (1451) Belûcîler'in Lengâh kabilesinden Rai Sahra adında bir kişi Mültan'a hâkim oldu; böylece seksen yıl kadar hüküm süren bağımsız Lengâh hânedanı dönemi başladı. Bu hânedana, Sind bölgesinin hâkimi Hüseyin Şah Argun son verdi (Rebûlâhîr 933 / Ocak 1527); ardından şehir Bâbürlüler'e bağlı bir eyalet merkezi haline geldi. 1750'de Afganlı Ahmed Şah Dürrânî'nin eline geçinceye kadar uzun bir barış ve istikrar devri yaşayan Mültan tekrar eski canlılığını ve önemini kazandı. Bu tarihten sonra Sihler'in bölgedeki faaliyetleriyle başlayan yeni bir kargaşa dönemi sonunda onların yönetimine girdi (1818). 1848'den itibaren İngiliz hâkimiyetinde bölgenin idarî merkezi olarak önemini korudu ve 1947'de Pakistan topraklarına katıldı.

Mültan bugün demiryolu kavşağında bulunan döküm, çimento, cam, petrol rafinerisi, tekstil, deri ve gıda sanayilerinde gelişmiş, eğitim (Bahâeddin Zekeriyâ Üniversitesi), ticaret ve turizmde öne çıkmış, 1.396.100 (2004) nüfuslu modern bir şehirdir. Turizmdeki öneminin başlıca sebebi, Pencap'taki İslâm sanatının Lahor'la birlikte iki büyük merkezinden biri olmasıdır. Mültan'daki yeni medreseler içerisinde Medrese-i Kâsimü'l-ülüm, Medrese-i Envârü'l-ülüm, Hayrî'l-medâris ve Medrese-i Bâbü'l-ülüm önemli kuruluşlardır. Şehir daha çok Hint-Türk mimari karakteri taşıyan türbeleriyle ünlüdür. Bunların en eskisi Hâlid b. Velîd'e izâfe edilen türbe, en çok ziyaret edileni Sühreverdîye tarikatının Hindistan alt kıtasına yayılmasını sağlayan sûfi Bahâeddin Zekeriyâ'nın türbesi, en görkemlisi de 1320'ye doğru yapılan Rükniâlem Türbesi'dir. Şehirdeki tarihî camiler arasında Vali Muhammed, Pulhat, Bakarâbâdî ve İydgâh (Namazgâh) anılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Kalkûta 1864, s. 115-175; Firişte, *Gülşen-i İbrâhîmî*, Leknev 1867, II, 325-331; S. M. Latif, *Early History of Multan*,

Lahore 1963; Ahmad Nabi Khan, *Multan History and Architecture*, Islamabad 1983; a.mlf., "Mausoleum of Shaikh Baha al-din Zakariya at Multan and the Introduction of Central Asian Art Traditions in South Asian Subcontinent", *RSO*, LIX (1985), s. 275-288; Hameed ud-Din, "Multan in the 9th/15th and 10th/16th Centuries", *Journal of Indian History*, XL, Trivandrum 1962, s. 24; Mumtaz A. Pathan, "Multan under the Arabs", *JC*, XLIII/1 (1969), s. 13-26; Y. Friedmann, "The Temple of Multan. A Note on Early Muslim Attitude to Idolatry", *IOS*, II (1972), s. 176-182; a.mlf., "Multân", *EP* (İng.), VII, 548-549; H. Dastî, "Multan as a Centre of Trade and Commerce During the Mughal Period", *JPHS*, XXXVIII/3 (1990), s. 247-256; T. W. Haig, "Multan", *IA*, VIII, 578; P. A. Andrews, "Multân (Monuments)", *EP* (İng.), VII, 550; Azmi Özcan, "Lengâhlar", *DIA*, XXVII, 139.

AZMÎ ÖZCAN

MÜLTEKA'İ-EBHUR

(ملتقى الأبحر)

İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin
(ö. 956/1549)

Hanefî fikhına dair eseri.

Hanefî mezhebi tarihinde "mütûn-i erbaa" adı verilen Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî'nin *el-Muhtâr*, Ebû'l-Berekât en-Neseî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik*, Burhânüşşerîa'nın *Viķâyetü'r-rivâye fi mesâ'il-i-Hidâye* ve Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn* adlı eserleri, VIII. (XIV.) yüzyılın başından itibaren gerek fikh eğitimi gerekse fetva ve kazâ faaliyetlerinin temel metinleri olarak kabul edilmiştir. Bu eserler arasındaki kapsam ve muhteva farklılıkları, uygulamaya esas olacak mezhep hükümlerinin belirlenmesinde çeşitli problemler doğurmaktaydı. *Mülteka'l-ebhur*, Osmanlı coğrafyasında kapsam ve muhteva bakımından uygulamaya esas kabul edilecek hükümlerin sınırlarının nihai şekilde tesbitine yönelik giderek artan ihtiyaç neticesinde kaleme alınmıştır. Eserin en önemli özelliği, Hanefî mezhep birikiminden gerek fikhî faaliyetlerin temelini teşkil edecek meseleler gerekse bu meselelere dair "sahih, muhtâr, esah, müftâ bih, ma'mûlün bih" gibi kavramlarla yapılan tercihler hakkındaki VIII. (XIV.) asırdan itibaren azalsa da mevcudiyetini sürdüren bir dizi farklılığı ortadan kaldırmasıdır.

İbrâhim el-Halebî *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâ'ik* ve *el-Viķâye* ile birlikte IV. (X.) asır Hanefî muhtasar geleneğini en iyi şekilde yansıttığı kabul edilen Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ını esas almak suretiyle *Mülteka*'nın metnini oluşturmuştur. Tercih ettiği mesele

ve görüşler bu eserlerde yer almamışsa *Mecma'u'l-bahreyn* ile Burhâneddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye*'sinden yararlanarak kaynakları arasında nisbeten farklılık gösteren terminolojiyi de yeknesak hale getirmiştir. Buna göre Yaakov Meron gibi yazarların *Mülteka*'yı *el-Hidâye*'nin muhtasarı diye nitelenmesi (*L'obligation alimentaire*, s. 10, 64, 65; *St.I*, XXX [1970], s. 116) isabetli değildir.

Müellif nüshasında belirtildiğine göre (Beyazıt Devlet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 930, vr. 136^a) 23 Receb 923'te (11 Ağustos 1517) tamamlanan *Mülteka* Osmanlı coğrafyasının en yaygın fikh metnidir. Gerek ilim gerekse bürokrasi üzerindeki etkisini göz önüne alarak eserin bir Osmanlı sultanının ve muhtemelen Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle yazılmış olması gerektiğine dair Hammer, Lybyer, Hitti ve Meron gibi yazarların görüşleri, Batılı hukukların gelişim tarzını ölçü alan isabetsiz yorumlar olduğu gibi tarihî olarak da hatalıdır. Nitekim eserin telifi Kanûnî'nin cülûsundan yaklaşık üç yıl öncesine tekabül etmektedir.

Kitab, bab ve fasıl tasnifine göre düzenlenen eserin tertip bakımından *Kenzü'd-dekâ'ik*'i örnek aldığı, ancak metnin iç kompozisyonu açısından önceki muhtasarlardan çok daha sistematik olduğu anlaşılmaktadır. Mouredgea D'Ohsson'un *Mülteka*'da metot eksikliği olup konuların karışık halde bulunduğu dair görüşü, Sava Paşa gibi müellifler tarafından fikhın Kıta Avrupası hukuklarından farklı ve kendine has bir sistematığı olduğu belirtilerek eleştirilmiştir.

Mülteka'l-ebhur, birkaç önemsiz istisna dışında "mütûn-i erbaa"nın içerdiği meseleleri tamamıyla kapsamaktadır. Eserin farklılığı olarak umumiyetle kompozisyon özellikleri gösterilse de asıl başarısı muhtevadadır. Halebî'nin amacının, esas aldığı kaynakların bir tür birleşimini meydana getirmek olmadığı anlaşılmaktadır. *Mülteka*'nın başarısını Halebî'nin, mezhep birikiminden fetva ve kazâda bilgi ve delil kaynağı olacak mesele ve görüşleri tercihindeki isabet açıklayabilir. Nitekim müellif esas aldığı altı eserde bulunmayan bazı meselelere yer vermekte (meselâ bk. I, 44, 245) ve bu eserlerdeki görüşlerden daha farklı tercihlerde bulunmaktadır. Meselâ Ebû Hanîfe'nin velisiz kızın nikâhlanması hakkındaki zâhirü'r-rivâye görüşü yerrine Hasan b. Ziyâ'dan rivayet edilen nâdirü'r-rivâye görüşünü müftâ bih olarak zikretmesi şârihleri tarafından zamana en

uygun olan görüşün tercihi şeklinde değerlendirilmiştir (Abdurrahman Şeyhîzâde, I, 490).

İlmiye çevresinde büyük takdir toplayan eser, bazı medrese müfredatlarının vakfiyelerle belirlenmiş olması gibi sebeplerden dolayı fıkıh eğitiminde “mütûn-i erbaa”nın yerini hemen alamamıştır. Ancak XVII. yüzyılda *Mülteka'nın* hem sayıdaki eğitim kurumlarına hem İstanbul ve taşra medreselerinin müfredatına hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Eserin fıkıh eğitiminde temel metin haline gelmesi toplumdaki fıkıh kültürüne çeşitli boyutlarda yansımıştır. Nitekim ilmihal geleneğinin de başlıca kaynaklarından biri olan *Mülteka'nın* etkisi *Kitâb-ı Üstüvâi* ve *Mızraklı İlmihal* gibi eserler üzerinde görülebilir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından Güney Afrika'daki müslümanları irşad için gönderilen Ebûbekir Efendi'nin kaleme aldığı *Beyânü'd-din'in Mülteka'nın* aslına çok yakın bir kopyası olduğu için oradaki halk arasında büyük kabul görmesi, Halebî'nin eserinin ne kadar geniş bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir (Abû Bakr Effendi, tercüme edenin girişi, s. XXIV).

Mülteka'nın kazâ ve fetva sahalarına hâkim olması medrese eğitimindeki tarihine nisbetle çok daha kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Eserin bu alanlarda *Kenzü'd-dekâ'ik'in* yerini almasının Kanûnî Sultan Süleyman döneminde gerçekleştiği ifade edilebilir. R. Levy, Osmanlı hukukunda “XVI. yüzyıl ortalarından itibaren standart otorite *Mülteka'l-ebhur* olmuştur” derken Ubicini bu eserin Sultan Süleyman'ın zamanından beri itiraz edilmez bir otorite haline geldiğini kaydetmekte (*Letters on Turkey*, I, 139), XVIII. yüzyıl sonunda İstanbul'da yaşayan Thornton ise *Mülteka'yı* “Osmanlı Devleti'ni idare eden kanunlar mecmuası” diye tanımlamaktadır. Öte yandan XVIII. yüzyıl yazarlarından M. D'Ohsson'un *Tableau général de l'Empire ottoman* adlı eserinin Osmanlı hukukuyla ilgili bölümlerinin büyük ölçüde *Mülteka'nın* tercümesi olması da eserin merkezî mevkiine işaret etmektedir. Farley'in, “Sultan Türkler'e, Kur'an ve *Mülteka* da sultana hükmeder” ifadesi (*Turks and Christians*, s. 155) ve Mehmed Âkîf'in (Ersoy), “*Mülteka* fıkımızın nâmı, usûlün Mir'ât” mısraı (*Safahat*, s. 403), eserin XIX. asır modernleşme tecrübeleri sırasında da Osmanlı Devleti ve toplumu üzerindeki hâkimiyetini büyük ölçüde sürdürdüğünü göstermektedir. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin* hazırlanmasında en çok mü-

racaat edilen eserlerin başında, Ahmed Cevdet Paşa'nın “metn-i metin” diye tavsiye ettiği *Mülteka'l-ebhur* ve şerhi *Mecma'u'l-enhur* gelmektedir. *Mecelle*'deki 270 maddenin tamamen ve yaklaşık seksen maddenin kısmen bu iki eserden alındığı anlaşılmaktadır (Has, *A Study of Ibrahim Al-Halabi*, s. 337-345).

Mülteka'l-ebhur çoğu hâşiyeli İstanbul baskıları olmak üzere birçok defa yayımlanmıştır (1251, 1252, 1258, 1264, 1265, 1274, 1278, 1288, 1299, 1303, 1315, 1316, 1325, 1326; Bulak 1263; Bombay 1278). Ayrıca Şeyhîzâde (Damad) (1241, 1310) ve Haskefi'nin (1258, 1287, 1302, 1310) şerhleriyle neşredilen eserin Cumhuriyet döneminde ofset baskıları yapılmıştır. *Mülteka'nın*, anılan şerhler kenarına konularak hazırlanan Dârü't-tibâati'l-âmire baskısı (1319-1320) daha sonra Lübnan'da birçok defa ofset olarak tekrarlanmıştır. Vehbî Süleyman Gävecî el-Elbânî tarafından gerçekleştirilen *Mülteka* neşri (I-II, Beyrut 1989), gerek metnin imlâ ve noktalaması gerekse kaynaklarının tahrirci bakımından yakın dönemdeki en başarılı neşridir. Elbânî *el-Binâye*, *İ'lâ'ü's-sünen* ve *Naşbü'r-râye* gibi Hanevî fıkıh ve hadis literatüründen yararlanıp yaptığı hadis tahrircinin yanı sıra, adı geçen iki şerh ile *el-Hidâye*'den istifade ederek dipnot açıklamaları şeklinde bir hâşiyeye hazırlamış ve *et-Ta'likü'l-müyesser 'alâ Mülteka'l-ebhur* adını verdiği bu çalışmasını eserle beraber yayımlamıştır. Halîl İmrân el-Manşûr'un hadis tahrircilerini yaptığı baskısında ise (I-IV, Beyrut 1998) anlamı tahrif edecek derecede yanlış imlâ, noktalama, harekeleme, paragraflara ayırma hataları bulunduğu gibi bazı cümle ve kelimeler hazfedilmiştir.

Şerh, Hâşiyeye ve Tercümeleri. *Mülteka'l-ebhur* üzerine Halebî daha hayattayken şerhler yazılmıştır. Müellifin talebesi Süleyman b. Ali el-Karamânî'nin günümüze ulaşmayan şerhinin, sayısı elliyi aşan *Mülteka* şerhlerinin ilki olduğu kabul edilebilir. Kitap hakkında Mekke'den Kırım'a, Filibe'den Kahire'ye kadar Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde şerh yazıldığı gibi günümüze ulaşan nüshalarının bulunduğu coğrafya da aynı derecede çeşitlilik arz etmektedir. Söz konusu şerhlerin büyük bir kısmının yalnızca belirli bölge ve çevrelerde fıkıh eğitiminde kullanılmak üzere kaleme alındığı ve yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır (Mustafa b. Ömer Üsküdârî, vr. 1^b). *Mülteka* şerhlerinden özellikle ibareyi açıklamak ve meseleleri öğrencilere anlat-

mak için yazılanların çoğu “mütûn-i erbaa” ve *el-Hidâye* üzerine yazılan şerh literatüründen istifade edilerek hazırlanmıştır. Metindeki meselelerin kapsamını ve bunların *Mülteka*'da yer almayan Hanevî mezhep birikimindeki meselelerle irtibatını inceleyen bazı şerhler ise bir dizi kaynak eserden yapılan iktibaslarla meydana getirilmiştir. Fıkıh eğitimine yönelik *Mülteka* şerhlerinin yanı sıra meseleleri delillendirmeye, tartışmaya ve yeni hükümler elde etmeye yönelik şerhler de bulunmaktadır. Eserin başlıca şerhleri şu şekilde sıralanabilir: 1. Nûreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkı el-Bâkânî (ö. 1003/1594), *Mecrâ (Ceryü)'l-enhur 'alâ Mülteka'l-ebhur* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1234; İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 105). En yaygın *Mülteka* şerhlerinden biri olan eserde metni paragraflara bölerek ele alan müellif, lafzî açıklamalardan çok meselelerin kapsamını ve diğer meselelerle irtibatlarını irdelenmektedir. 2. İsmâil b. Sinâneddin Sivâsî (ö. 1047/1637), *Ferâ'idü Mülteka'l-ebhur* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8821-8822). Eserde her bölüm başında giriş niteliğinde uzun bilgilere yer verilmeğe ve meseleler naslarla delillendirilmektedir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye ve toplumsal hayattaki bazı bid'atlara yönelik şiddetli tenkitler getiren İbrâhim el-Halebî'nin *Mülteka*'sının Kadızâdel'e karşı muhalefetin başlıca temsilcisi olan Sivâsiler çevresine mensup biri tarafından şerhedilmiş olması, Osmanlı Devleti'ndeki tasavvuf felsefesi ve tarikat uygulamaları çerçevesinde gelişen fıkıh eksenli tartışmaların tarihinde önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. IV. Murad'a ithaf edilen eserin özellikle bu tartışmalarla irtibatlı meselelere getirdiği açıklamalar dikkat çekicidir (mesela bk. *Ferâ'id*, vr. 263-265). 3. Kasapzâde Muhammed b. İbrâhim, *Halicü'l-bihâr* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 845). 1055'te (1645) tamamlanan eser daha ziyade *el-Hidâye* ve şerhlerine dayanmaktadır. 4. Dervîş Muhammed b. Ahmed er-Rûmî, *Ğavvâşü'l-bihâr* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 114). 1065'te (1655) bitirildiği kaydedilen eser metindeki atfları ve bilinmeyen kelimeleri açıklamak, ibareleri daha basit bir şekilde ifade etmek gibi fıkıh eğitimine yönelik özellikleriyle dikkat çekmektedir. 5. Mustafa b. Ömer Üsküdârî (ö. 1093/1682), *Câmi'u'n-nukûl ve lâmi'u'l-ukûl* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8824). Genellikle geç dönem Hanevî literatürüne dayanan ve cümlelerin lafzî tahlillerinden ziyade meselele-

MÜLTEKA'I-EBHUR

ri açıklayan bir şerhtir. **6.** Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 1104/1693), *Şerhu'l-Mülteka'* (TSMK, III. Ahmed, nr. 895). Eserin 1069'dan (1659) önce tamamlanmış olması muhtemeldir. **7.** Halîl b. Resûl Sinobî Akçaçamî (ö. 1075/1664), *İzhâru ferâ'idî'l-ebhur (ve izâhu fevâ'idî'l-enhur) fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 86). İbarelerin anlamını açıklamak amacıyla taşıyan kısa şerhlerdendir. **8.** Şeyhîzâde Abdurrahman, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul 1240, 1241, 1252, 1257, 1264, 1273, 1276, 1287, 1292, 1300, 1304, 1305, 1310, 1317, 1329; Kahire 1298). Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin damadı olduğu için Damad veya Şeyhîzâde olarak tanınan müellifin bu eseri en meşhur ve hacimli şerhlerden olup *Mecelle*'nin hazırlanışında sıkça başvurulan kaynaklardandır. **9.** Haskefî, *ed-Dürrü'l-munteka' fi şerhi'l-Mülteka'* (İstanbul 1258, 1287, 1302, 1310, 1311, 1317, 1319, 1321-1322, 1327, 1328). Bu eser de en tanınmış şerhlerden biri olup meselelerin delillerini ve Hanefî literatüründeki kaynakları tartışmasıyla öne çıkmaktadır. **10.** Hisâlî Abdurrahman Çelebi, *el-'Ağâ' fi şerhi'l-Mülteka'* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2047; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 610). Atıf ve zamirlerin delâletlerinin belirtilmesi, cümle tahlilleri gibi lafzî açıklamalar ve meselelere kısa örneklerle dikkat çeken eserin çok sayıda yazma nüshasının bulunması Osmanlı coğrafyasındaki yaygınlığına işaret etmektedir. **11.** Ali b. Şerefeddin ed-Dimyâtî ez-Zarîfî (ö. 1110/1698), *Nûru't-tukâ şerhu'l-Mülteka'* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8823). Özellikle meseleleri naslarla delillendirmesi ve mezhepler arası hilâf bilgilerine nisbeten geniş yer vermesiyle bilinmektedir. **12.** Sun'ullah b. Sun'ullah el-Halebî, *İksîru't-tukâ fi tahrîri'l-Mülteka'* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1233; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1027). Mekke kadılığı yapan ve hadis sahasındaki uzmanlığıyla tanınan müellifin 1121'de (1709) tamamladığı eser, her meseleyle doğrudan alâkali olarak *Mülteka'*'da yer almayan hususları şerh sadedinde zikretmesi ve hadisle istidlâle geniş yer vermesiyle öne çıkmaktadır. **13.** Abdünnâfî b. Sâlim Kırîmî, *Zâdü'l-'ukbâ fi şerhi'l-Mülteka'* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1243, 1244). 1131'de (1719) tamamlanan eser diğer *Mülteka'* şerhlerinden yapılan iktibasların geniş yer tuttuğu hacimli bir şerhtir. **14.** Vahdetî Osman b. Abdullah Celvetî Edirnevî (ö. 1130/1718), *Mühtedi'l-en-*

hur ilâ Mülteka'l-ebhur (İstanbul 1311, 1313). Şeyhîzâde şerhine yakın bir hacim ve muhtevaya sahiptir. **15.** Sarı Ahmedefendîzâde Abdürrahim b. Ebû Bekir el-Meslûv el-Mar'aşî (ö. 1149/1736), *el-Mu'âdil* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2041, 2428). Bir müddet Maraş valiliği yapan müellifin *Mülteka'*'nın ilmî değerine yönelik tenkitlerin gündemde olduğu bir ortamda kaleme aldığı anlaşılabilir eser kısa fakat yoğun bir metin olup III. Ahmed'e ithaf edilmiştir. **16.** Muhammed b. Yûsuf (ö. 1170/1757), *Kâşîtü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 775). Özellikle Şeyhîzâde şerhinin muğlak ve eksik bıraktığı noktaları açıklamak için kaleme alındığı anlaşılmaktadır. **17.** Mevlânâ Mehmed İzmîrî, *Kemâlû'd-dirâye fi cem'î'r-rivâye* (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 180; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 94). *Mir'ât* hâşiyecisi olarak tanınan müellifin erken dönem kaynaklarından istifade ederek meseleleri uzun iktibaslarla açıkladığı eser *Mülteka'*'nın hacimli şerhlerinden olup Sultan II. Mustafa'ya ithaf edilmiştir. **18.** Muhammed b. Rüşdî b. Mahmûd, *Şerhu'l-Mülteka'* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 766). Edirne'deki müderrislik yıllarından sonra Mekke kadılığı yapan müellif, kendi istinşah ettiği nüshada eserini 1168'de (1755) Mekke'de tamamladığını ifade etmektedir. Sadece atıfları, zamirleri ve bilinmeyen kelimeleri açıklayan eser en kısa *Mülteka'* şerhlerinden biridir. **19.** Mehmed Hafîd Efendi, *Kifâyetü'l-'ukûl ve'n-nukûl* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 220). Büyük ölçüde *Kenzü'd-dekâ'ik* şerhleriyle *el-Hidâye*'ye dayanan eser *Mülteka'*'nın en hacimli şerhlerinden biridir.

Bunların dışında Diyarbekir müftüsü Nûh b. Halîl b. Sâlim'in *Muntehe'l-ebhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1017), Şah Mehmed'in *Muntehe'l-enhur şerhu Mülteka'l-ebhur* (Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 96), Ahmed b. İbrâhim A'reczâde el-Celvetî el-Kastamonî'nin *Câmi'u's-şurûh* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1019), Hatîb Battâl olarak bilinen Hasan b. Ali Kayserî'nin *Dürrü'l-bihâr ve küñzü'l-aşyâr* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1239), Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi'nin *Menba'u'l-enhur* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 1644), Gelibolu müftüsü Süleyman b. Mustafa'nın *Muvazzıhu Mülteka'l-ebhur* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 1630), Murtazâ b. Halîl Bozkırî'nin *Şerhu Mülteka'l-ebhur* (Burdur İl Halk Ktp., nr. 2193) ve Aşî Mehmed Efendi'nin *Şerhu'l-*

Mülteka' (Koca Râgıb Paşa Ktp., nr. 531) adlı eserleri günümüze kadar ulaşan şerhlerdendir. Şârihler arasında Muhammed b. Muhammed el-Behnesî, Bostanzâde Mehmed Efendi, Mustafa Uşşâki, Murtazâ b. Hüseyin b. Osman, Hâfîzüddin en-Nablusî, Ekmeleddin Yûsuf b. İbrâhim eş-Şirvânî, Suîçmez Mustafa Efendi b. Muhammed, Kâtib Mustafa Efendi b. Muhammed, Feyzullah b. Veliyyüddin et-Tarsûsî de zikredilmektedir.

Mülteka''nın belirli bir bölümünü işleyen çalışmalar arasında hac babını şerheden Kadîzâde Muhammed b. Sâlih'in *Feyzü'l-enhur 'alâ menseki Mülteka'l-ebhur'u* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2381), süt kardeşliğiyle ilgili bir hükmün iki istisnası hakkında İmamzâde Esad Efendi'nin risâleleri (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 319, vr. 112-113, Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 259, vr. 110-111; İÜ Ktp., TY, nr. 2133, vr. 229-231) ve ferâiz babını şerheden Alâeddin Ali b. Muhammed et-Tarablusî'nin *Sebkü'l-enhur 'alâ ferâ'idî Mülteka'l-ebhur'u* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2518) sayılabilir. İbn Abdürrezzâk, *Mülteka'*'nın ferâiz babını *Qalâ'idü'l-manzûm fi munteka' ferâ'idî'l-'ulûm* adıyla manzum hale getirmiş, yaklaşık 400 beyit olan bu eseri Muhammed Ermin İbn Âbidin *er-Rahîku'l-mahtûm şerhu Qalâ'idü'l-manzûm* adıyla şerhetmiştir (Dımaşk 1302; *Mecmû'atü Resâ'ili İbn 'Âbidin* içinde, İstanbul 1325, II, 185-260).

Mülteka' hâşiyeleri arasında Dramalı Hocazâde Hacı İsmâil Efendi (İstanbul 1325) ve Şeyhzâde Ali Haydar (İstanbul 1315) hâşiyeleri birçok defa basılmıştır. *Mülteka'*'nın Vahdetî, Şeyhîzâde, Sivâsî, Bâkânî şerhlerinin yanı sıra *el-Hidâye* şerhleri ve Kuhistânî'nin *Câmi'u'r-rumûz'u* gibi geç dönem Hanefî literatüründen istifade eden her iki müellif de metni tashih etmiş, satır aralarına anlamayı kolaylaştırıcı rumuzlar koymuştur.

Mülteka''nın Türkçe tercüme ve şerhleri ayrı bir telif geleneği meydana getirmiştir. Hibri Ali Efendi'nin 1073'te (1663) tamamladığı *Zuhrü'l-âhire*'si (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 945; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 7884) *Mülteka'*'nın muhtemelen ilk Türkçe tercümesidir. Mehmed Tâhir b. Mehmed er-Rahîmî (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 788), İbrâhim b. Abdullah el-Babadâğî (Burdur İl Halk Ktp., nr. 1053) ve Mahmûd b. Abdülvehhâb el-Hâmidî'nin (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8752) tercümeleri de zikredilmelidir. Mîdillî Mevkûfâtî Mehmed Efendi'nin çevi-

risi *Mültekâ* tercümeleleri içinde en meşhur olanıdır. Aslında geniş bir Türkçe şerh olan bu eseri kaleme almaya Mevkûfâtî'yi teşvik eden kişinin, döneminin edip ve ilim adamlarının Türkçe eserler yazmasına vesile olan Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa olduğu anlaşılmaktadır (Mevkûfâtî, I, 4). *el-Hidâye* ve *Mütûn-i erbaa* şerhlerinin yanı sıra nevâzil literatüründen de istifade edilerek hazırlanan bu eserin birçok baskısı yapılmıştır (Bulak 1250, 1254, 1294; Kahire 1256, 1284; İstanbul 1266, 1269, 1276, 1290, 1291, 1302, 1306, 1308, 1309, 1312, 1318, 1320). Ahmet Davudoğlu, Zülkarneyn Tatlılı ve Şevket Gürel tarafından *Mülteka Tercemesi* adıyla hazırlanan neşrinde ise (I-II, İstanbul 1980-1983, 1986) metin sadeleştirilmiş ve eserdeki bazı bahisler hafzedilmiştir. Mustafa Uysal'ın *Mültekâ* tercümesinde (İstanbul 1979) metin paragraflara ayrılmış, yenden hareketlendirilmiş ve *Behcetü'l-Fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Netice* gibi fetva mecmuaları, *Mecma'u'l-enhur*, *Ferâ'id* ve *el-Mevkûfât* şerhleriyle geç dönem Hanefî literatüründen zengin iktibaslarla açıklanmıştır.

M. D'Ohsson'un çalışmasından sonra XIX. yüzyılda Henri Sauvaire *Mültekâ* ve *Mecma'u'l-enhur* şerhini özet halinde Fransızca'ya tercüme etmiştir (Marseilles 1876, 1882). Joseph Schacht, tanınmış eseri *An Introduction to Islamic Law*'ın (Oxford 1969) İslâm hukukunu modern hukukun sistematik tasnifine göre tanıttığı kısmında (s. 112-198) *Mültekâ*'yı esas almış ve bu kısmı yer yer *Mültekâ*'dan yaptığı serbest tercümelemlerle meydana getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (nşr. Vehbî Süleyman Gävecî el-Elbânî), Beyrut 1989, I-II; Mevkûfâtî, *el-Mevkûfât: Şerh ve Terceme-i Mülteka'l-ebhur*, İstanbul 1308, I, 4; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1631; Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, Beyrut 1998, I, 490; Mustafa b. Ömer Üsküdarî, *Câmi'u'n-nukûl ve lâmi'u'l-ukûl fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 8824, vr. 1^b; T. Thornton, *The Present State of Turkey*, London 1807, s. 91-92; Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, s. 10, 11; A. Ubicini, *Letters on Turkey* (trc. L. Easthope), London 1856, I, 139; J. L. Farley, *Turks and Christians*, London 1876, s. 155; Abû Bakr Efferî, *The Religious Duties of Islam as Taught and Explained* (trc. M. Brandel-Syrier), Leiden 1960, tercüme edenin girişi, s. XXIV; Savvas Pacha, *Étude sur la théorie du droit musulman*, Paris 1898; A. Heidborn, *Manuel de droit public et administratif de l'Empire ottoman*, Vienne-Leipzig 1908, I, 54; A. H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of*

Suleiman the Magnificent, Cambridge 1913, s. 153, 318; *Osmanlı Müellifleri*, I, 183-184; Serkis, *Mu'cem*, I, 13; II, 1170; B. Miller, "The Curriculum of the Palace School of the Turkish Sultans", *The MacDonal Presentation Volume*, Princeton 1933, s. 314; Brockelmann, *GAL*, II, 57; *Suppl.*, II, 643; Abdürrezzâk el-Hilâlî, *Târîhu't-ta'lim fi'l-İrâk fi'l-'ahdi'l-'Osmâni*, Bağdad 1959, s. 99; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 115; R. Levy, *The Social Structure of Islam*, Cambridge 1969, s. 268; Y. Meron, *L'obligation alimentaire entre epoux en droit musulman hanefite*, Paris 1971, s. 10, 64, 65; a.m.lf., "The Development of Legal Thought in Hanefi Texts", *St.I.*, XXX (1970), s. 116; Abdülebbâr Abdurrahman, *Zehâ'irü't-türâşi'l-'Arabî el-İslâmî*, Basra 1401/1981, I, 25; Şükrü Selim Has, *A Study of Ibrahim Al-Halabi with Special Reference to the Multaqa* (doktora tezi, 1981), University of Edinburgh, tür.yer.; a.m.lf., "The Use of Multaqa'l-Abhur in the Ottoman Madrasas and Legal Scholarship", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 393-418; M. Akif Ersoy, *Safahat* (nşr. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991, s. 403; *Kâmûsü'l-'a'lâm*, I, 568.

ŞÜKRÜ SELİM HAS

MÜLTEZEM

(الملتزم)

Hacerülesved ile
Kâbe kapısı arasında,
dua etmenin makbul olduğu yer.

Sözlükte "sarılmak, bir yere yapışıp kalmak, ayrılmamak" anlamındaki **iltizâm** masdarından mekân ismi olan **mültezem** "sıkı sıkıya yapışılan yer" demektir. Hacıların tavaftan sonra burada ısrarla dua etmelerinden dolayı bu adla anılmıştır. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen (*el-Muvaftâ*, "Hâc", 251) ve genel kabul gören rivayete göre Mültezem, Hacerülesved rüknü ile Kâbe kapısı arasında bulunan mekânın adıdır. İbn Abbas, Mültezem'in Kâbe'nin arkasında bulunduğunu ileri süren Abdullah b. Zübeyr'e burasının yaşlı Kureyş kadınlarının mültezemi olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır (Ezrakî, s. 247). Mültezem, "Allah'tan günahların affedilmesini dilemek amacıyla içten gelen bir duygu ile yapılan duaların kabul edildiği yer" anlamında Med'â (bazı kaynaklarda Müddeâ), "bütün kötülüklerin şerrinden sığınılan yer" mânâsında Müteavvez diye de anılır. Hacerülesved ile Kâbe kapısının arasındaki mesafe yaklaşık 2 metredir. Gerek sahâbe gerekse tâbiîn ileri gelenlerinden birçoğu ayrıca Kâbe'nin etrafındaki çeşitli yerlerde, Hicr'deki altın oluk altında ve Kâbe'nin arkasında batı tarafında Rüknu'lyemânî'ye yakın bir yerde de dua ederdi.

Bazı hadislerde Mültezem'in duaların kabul edildiği mübarek bir yer olduğu be-

lirtilmiş (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, V, 164; Muhibbüddin et-Taberî, s. 315; Kalyûbî, II, 108), Hz. Peygamber ile sahâbe ve tâbiünden birçok kimsenin burada dua ettiği nakledilmiştir (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 54; Fâkihî, I, 162). Nevevî bu rivayetlerin zayıf olduğunu, ancak amellerin faziletine dair zayıf hadisler hakkında ulemânın mûsamaha gösterdiğini kaydederek (*el-Mecmû*, VIII, 260-261). Resûl-i Ekrem ve ashâbın bazı uygulamalarından hareketle (İbn Mâce, "Menâsik", 35; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 55; Nesâî, "Menâsik", 132; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, V, 164), Hacerülesved istilâm edildikten sonra göğsü ve sağ yanağı Kâbe duvarına yaslayıp sağ el Kâbe kapısı, sol el Hacerülesved hizasına gelecek şekilde elleri dik ve açık biçimde baş üzerinde duvara uzatarak Kâbe örtüsüne sıkıca tutunup dua ve niyazda bulunmak tavsiye edilmişse de izdihardan dolayı günümüzde bunun yapılmasına imkân yoktur. Bu sebeple Mültezem'in karşısında durularak dua edilir.

İltizam özellikle vedâ tavafindan sonra yapılır. Mâlikîler ve Hanbelîler'le Hanefî mezhebinde en sahih ve meşhur kabul edilen görüşe göre Makâm-ı İbrâhîm'in arkasında iki rek'at tavaf namazı kılıp zemzem içtikten sonra Safâ'ya çıkmadan önce Mültezem'de durup dua etmek müstehaptır. Şâfiî kaynaklarından anlaşıldığına göre kudüm tavafinın arkasından Mültezem'de dua edip iki rek'at tavaf namazı kılmak, vedâ tavafindan sonra ise iki rek'at tavaf namazını kılıp zemzem içtikten sonra Mültezem'de dua etmek menduptur (Gazzâlî, I, 258, 265; Kalyûbî, II, 108, 125; krş. Nevevî, VIII, 259).

Hac görevini ifa eden kimse vedâ tavafinı yaptıktan sonra, dilediği bir duayı veya bazı selef âlimlerinin tavsiye ettikleri ve fıkıh kitaplarında Mültezem duası diye zikredilen şu duayı okuyabilir: "Allahım! Ev senin evin, kul senin kulum ve senin kullarının çocuğudur. Emrime verdiğin vasıtalarla beni ülkelerinde dolaştırıp gezdirdin ve nimetine eriştirdin, hac ibadetini yerine getirmemde bana yardım ettin. Eğer benden razı olduysan rızanı arttır, onu eksik etme, esirgeme. Eğer razı olmadıysan nerede ise evim haline gelen ve ruhumda yer eden evinden uzaklaşmadan bana ihsanda bulun. Eğer izin verirsen artık ayrıma zamanım geldi. Senden ve evinden asla vazgeçmiyorum, yüz çevirmiyorum. Allahım! Bedenime sağlık ve âfiyet ihsan et, dinim konusunda beni kötülüklerden koru. Dönüşümü hayırlı kıl, ölüncüye kadar beni tâat ve ibadetinden ayır-